

Zeeburg

Uit het leven tot den dood, uit den dood tot het leven
Opschrift boven de toegangspoort van Zeeburg³

*'t Somber veld schetst, waar ik ga,
Mij 't belommerd Machpela,
Eertijds Jacobs nakroost heilig.
't Kroost van vader Abraham,
Vind na al zijn ommezwerfen
Hier een rustplaats na het sterven.
Rustplaats bij geslachte en stam.
Schoon in 't marmeren grafgesteente
Veeleer naam of grootheid blijk'
Dood en graf kent arm noch rijk,
't Zand dekt beider koud gebeente.*

N.S. van Winter, *De Amstelstroom*

Zeeburg

Geschiedenis van een joodse begraafplaats 1714-2014

BART WALLET

met medewerking van
LIESBETH VAN HUIT-SCHIMMEL
en PAUL VAN TRIGT

Hilversum
Verloren
2014

Dit boek is financieel mede mogelijk gemaakt door:
Dr Henriette Boas Stichting,
Maatschappij tot Nut der Israëlieten in Nederland en
Prins Bernhard Cultuurfonds Noord-Holland.

Het eerherstel van de Joodse Begraafplaats Zeeburg werd financieel mogelijk gemaakt door:
M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Joodse Gemeente Amsterdam (NIHS), Prins
Bernhard Cultuurfonds, Stichting Levi Lassen, Vereniging Het Joodse Begrafeniswezen en
diverse andere organisaties, donateurs en particulieren.

Abbeelding op de omslag: De Joodse Begraafplaats Zeeburg gefotografeerd door
Theo Baart in de jaren tachtig (foto Theo Baart).

© 2014 Stichting Eerherstel Joodse Begraafplaats Zeeburg, Amsterdam,
www.eerherstelzeeburg.nl

ISBN 978-90-8704-468-8
Uitgeverij Verloren, Hilversum, www.verloren.nl

Omslagontwerp: Frederike Bouten, Utrecht
Typografie: Rombus, Hilversum
Druk: Wilco, Amersfoort
Brochage: Van Strien, Dordrecht

Alle rechten voorbehouden. Niet uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd en/of openbaar gemaakt op welke wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de eigenaar van de auteursrechten.
No part of this publication may be reproduced in any form without prior written permission by the owner of copyrights.

Inhoudsopgave

Voorwoord, *van het bestuur* 9

Inleiding: Het Jodenmanussie in Amsterdam-Oost 13

Zeeburg en de Indische Buurt 13

Onderzoek naar begraafplaatsen 15

Tot slot 18

HISTORISCH DEEL

**1 'Een seeker woest brakje lands'. Zeeburg en de groei van de
Asjkenazische gemeenschap in achttiende-eeuws Amsterdam** 21

Begraven aan de dijk 21

Migranten in een wereldstad 22

Tudescos op Ouderkerk en Muiderberg 23

Een tweede begraafplaats 25

Een woest brakje lands 28

Groei van Zeeburg 33

Regulering 37

Politieke spanningen 42

**2 Een begraafplaats in de polder. Moderniteit en wetgeving rond
Zeeburg in de negentiende eeuw** 47

Radeloos 47

De lange arm van de overheid 48

Demografie en Zeeburg 53

De strijd tegen het water 56

Op de begraafplaats 60

Onrust op Zeeburg 63

Beheerdersfamilie Verduin 64

Verpachting van weidegrond 83

Maatschappelijke en religieuze veranderingen 85

3 Stadsuitbreiding, natuurbeleid en historisch erfgoed. Zeeburg in de twintigste eeuw	89
Zeeburg en de uitbreiding van Amsterdam	89
Zeeburg en de natuur	92
Zeeburg en het joodse leven in Oost	93
Een nieuwe begraafplaats	95
Desolate begraafplaats	97
Zeeburg in oorlogstijd	98
Zeeburg en de wederopbouw van joods Amsterdam	100
Om de toekomst van Zeeburg	102
Verwaarlozing	108
Behoud van historisch en ecologisch erfgoed	110

THEMATISCH DEEL

4 Leden, congreganten en vreemdelingen. Zeeburg en de sociale geschiedenis van joods Amsterdam	117
Muiderberg en Zeeburg	117
Leden, congreganten en vreemdelingen	119
De immatriculatie ter discussie	123
5 Doodgravers, begraafgenootschappen en bedevaarten. De rituele functie van Zeeburg	129
‘Zeeburger Kermis’	129
Doodgraverscolleges	132
Begraaffondsen en -genootschappen	136
De revolutie van de Menachem Abelimgenootschappen	138
Halacha en moderniteit	141
Centralisatie	143

PROSOPOGRAFISCH DEEL

6 Statistiek van driehonderd jaar Zeeburg, <i>Paul van Trigt</i>	147
7 De levenlozen en de doden. Een analyse van de begraafboeken van Zeeburg, 1834-1914, <i>Liesbeth van Huit-Schimmel</i>	151
Leeftijd	153
Doodsoorzaken	154
Wonen en samenwonen	156
Arm en rijk	158

Gasthuizen	162
Regels voor het begraven	165
Nieuwe wegen	167
8 Prosopografie: overzicht en portretten, <i>Paul van Trig</i> en <i>Bart Wallet</i>	169
Armen en kinderen	169
Geacht en veracht	170
Vreemdelingen: Abraham Graanboom (ca. 1680-1752) en Levie Abraham Levison (ca. 1812-1884)	173
Zetter Abraham Chaim Braatbard (1699-1784)	175
Kuiper Zalman ben Mosje Prints (1745-1806)	176
Rabbi Chaim Breit (ca. 1826-1884)	179
De kinderen Reiziger (1865)	179
De levenloze zoon van Jonas Arons (1895)	180
Vrijmetselaars	180
Ritualia	181
Zuster Anna Polak (1844-1909)	182
Presidente Elisabeth Tokkie (1874-1895)	182
Circusartiest Jacques Schuitemvoerder (1846-1911)	183
Zangeres Emilie Culp (1868-1898)	185
Conclusie: Zeeburg als spiegel van drie eeuwen Amsterdams-joodse geschiedenis	189
Summary: Zeeburg as a mirror of three centuries of Amsterdam Jewish history	193
Beheerders van Zeeburg	196
Lijst met Hebreeuwse en Jiddische woorden	197
Noten	199
Bronnen en literatuurlijst	211
Illustratieverantwoording	217
Personenregister	218

Afb. 1 Informatiebord bij de Joodse Begraafplaats Zeeburg (foto stichting) en de locatie van de begraafplaats binnen Amsterdam anno 2014 (kaart @2014 Google).

Voorwoord

Zeeburg staat weer op de kaart!

De Joodse Begraafplaats Zeeburg is de weerspiegeling van de eeuwenlange geschiedenis van joden in Amsterdam. Het omvangrijk terrein van Zeeburg en het grote aantal personen dat hier is begraven, onderstrepen de betekenis zowel voor de joodse gemeenschap, als voor de stad Amsterdam. De joodse gemeenschap was en is verbonden met de sociale historie van Mokum.

Zeeburg was sinds 1714 vooral de armenbegraafplaats. De overgrote meerderheid van de toenmalige omvangrijke joodse bevolking behoorde tot de armen. Gezinnen met veel kinderen, hoge kindersterfte, slechte woonomstandigheden, rudimentaire volksgezondheid, diepe armoede, kenmerken die bij lang vervlogen tijden horen. Anders dan rijken laten armen doorgaans weinig tastbaars na en raken zij eenvoudig in de vergetelheid. Het is daarom des te passender dat het verval en de teloorgang van Zeeburg is gekeerd, en Zeeburg thans is erkend als monument van de Gemeente Amsterdam.

Ruim zeven jaar geleden troffen we Zeeburg aan als een vervallen, geheel verwilderd en overwoekerd terrein. Als begraafplaats nog nauwelijks herkenbaar. We realiseerden ons de betekenis van Zeeburg en dat het de moeite waard zou zijn om de begraafplaats een beter aanzien te geven en in ere te herstellen. De grootste joodse begraafplaats in Nederland en één van de grootste in West-Europa mocht niet teloor gaan.

Allereerst was het van belang de bekendheid van en met Zeeburg te vergroten. Informatiebijeenkomsten voor de joodse gemeenschap en voor de buurt van de begraafplaats, en aandacht in diverse media hebben de basis gelegd. Talrijke vrijwilligers hebben zich op uiteenlopend terrein ingezet, waarbij de joods-Marokkaanse samenwerking een belangrijke impuls was. De fondswerving was niet eenvoudig. Uiteindelijk hebben vrijwilligers, het Stadsdeel Amsterdam Oost, joodse en niet-joodse organisaties onze doelstelling om circa twintig procent van de oppervlakte van Zeeburg een beter aanzien te geven, in ere te herstellen, gezamenlijk mogelijk gemaakt.

Zo veranderde een sinds tientallen jaren ontoegankelijk, vervallen en overwoekerd terrein in een herkenbare joodse begraafplaats. Ongeremde en wilde vege-

tatie werd op het zuidelijk deel van Zeeburg een halt toegeroepen, verwijderd en dit gebied wordt nu regelmatig onderhouden. Looppaden zijn aangelegd om een goed beeld van de uitgestrektheid van deze rustplaats te kunnen verkrijgen, een nieuwe toegangspoort werd in 2012 in aanwezigheid van vele belangstellenden in gebruik genomen, informatieborden zijn geplaatst en ruim honderd omgevallen en verzakte grafstenen zijn professioneel hersteld en gerestaureerd.

Zeeburg is nu weer toegankelijk voor belangstellenden. Tijdens de Open Monumentendag, de Open Parkendag in 2012 en op open zondagen vanaf 2013 verwelkomden we veel bezoekers. Regelmatig wordt Zeeburg door groepen op afspraak bezocht, onder meer door schoolklassen. Ook natuurliefhebbers toonden interesse in Zeeburg. Wij zijn verheugd met de grote belangstelling, eveneens uit de buurt die de begraafplaats een warm hart toedraagt.

De auteur van dit boek was vanaf het begin betrokken bij de activiteiten van de Stichting Eerherstel Joodse Begraafplaats Zeeburg. Als historicus op gebied van joodse geschiedenis was Bart Wallet als geen ander in staat de vergeten en verborgen geschiedenis van Zeeburg te ontsluiten. Zijn onderzoek leverde zoveel interessante en nooit beschreven feiten en informatie op dat een boek over driehonderd jaar Zeeburg van 1714-2014 voor velen een ontdekkingsreis zal zijn door de joods-sociale geschiedenis van Amsterdam.

Dankzij de visie van de toenmalige bestuurders werd een begraafplaats dicht bij de stad gesticht voor het grootste deel van de joodse gemeenschap. Gedurende

Afb. 2 Toegangshek aan de Valentijnkade, in gebruik genomen op 1 juli 2012 (foto Dirk P.H. Spits/DPHOTO).

haar bestaan werd Zeeburg evenwel een zorgenkind vooral vanwege het uitblijven van structurele maatregelen voor onderhoud en waterbeheer. Door stadsuitbreiding begin twintigste eeuw kwam Zeeburg ernstig in de verdrukking. Onteigening en later ook gedeeltelijke ruiming volgden. Het is bitter te moeten constateren dat de begraafplaats, waar zoveel kinderen zijn begraven, uiteindelijk zelf als vondeling dreigde te eindigen.

Dit is ook de plaats om allen die aan het eerherstel van Zeeburg hebben bijgedragen, als vrijwilliger, professioneel en financieel, nog eens hartelijk voor hun steun te bedanken. De professionele steun van Ada Wille, Ido Abram en Leon Bok verdient aparte vermelding.

In dit voorwoord gaat onze bijzondere dank uit naar de auteur van het boek, Bart Wallet. Hij heeft met groot inlevingsvermogen en door systematisch onderzoek de historie van Zeeburg toegankelijk weten te maken. Liesbeth van Huit-Schimmel en Paul van Trigtr verleenden ondersteuning bij de cijfermatige informatie, het maken van biografieën en deelstudies, die het beeld completeren. Het is opmerkelijk dat Zeeburg voorheen zo weinig aandacht in de geschiedschrijving heeft verkregen. Dit boek laat zien dat dat ten onrechte is en dat Zeeburg een rijke bron is om de lange historie van joods Amsterdam goed te leren kennen. Dat wordt ook met veel illustraties ondersteund. De instellingen en personen die deze ter beschikking stelden danken we graag daarvoor.

Veel dank is eveneens verschuldigd aan de medeleden van de begeleidingscommissie bij de totstandkoming van het boek. Odette Vlessing, archivaris – specialist joodse historie bij het Stadsarchief Amsterdam en rabbijn Zwi Spiero van de Joodse Gemeente Amsterdam (NIHS). Hun suggesties bij het manuscript op historisch, sociaal en religieus gebied hebben het boek belangrijk versterkt. Het was plezierig om met hen in de begeleidingscommissie samen te werken.

Grote dank gaat niet in de laatste plaats uit naar medebestuurders Jaap Meijers (voorzitter), Mirjam de Rijke, Ephraïm Goldstoft, Frits Barend en Gerard Kohnijn. Allen maakten met veel warmte het eerherstel van Zeeburg mogelijk.

Le dor wador, van generatie op generatie, het doorgeven van oude waarden en geschiedenis raakt de kern van het jodendom. Drie eeuwen Zeeburg biedt goed inzicht van de Amsterdams-joodse sociale historie, onze geschiedenis.

Amstelveen, 2 juni 2014

namens bestuur Stichting Eerherstel Joodse Begraafplaats Zeeburg

Marcel Mock
Vice-voorzitter

Inleiding: Het Jodenmanussie in Amsterdam-Oost

Zeeburg en de Indische Buurt

Het was op een middag in November; achter ons stond 't lage zonnetje, midden boven den Zeeburgerdijk. Hoyer liep met z'n jas open, de eenige overjas die we met z'n vijven hadden. Het was een bijzonder mooie, zoele dag. Rechts in de diepte lagen de weilanden, bleekgroen en drassig. Voor ons uit, onder aan den dijk, stonden de boomen van 't Jodenkerkhof hoog en knoestig en hadden een lila weerschijn. Bleekblauw was de lucht boven ons ...¹

Precies honderd jaar geleden, in 1914, schilderde Nescio in zijn karakteristieke stijl met enkele goed gekozen woorden dit tafereel. Wat hij beschreef was uit het leven gegrepen. Voor veel Amsterdammers was de Zeeburgerdijk een gemakkelijke, vertrouwde route om snel te ontsnappen aan de drukte van de stad. Het oer-Hollandse polderlandschap, het IJ en de Zuiderzee boden wandelaars de rust en ontspanning die ze zochten. Het kon niet missen of ze zagen, evenals Nescio's personages, onderaan de dijk de 'Israëlitische begraafplaats Zeeburg'. Eindeloze rijen houten en stenen zerken strekten zich daar uit. Er stonden Hebreeuwse letters op waar menig voorbijganger onbegrijpend zijn ogen over liet glijden. Daarnaast was er ruim baan voor de natuur op de begraafplaats, vooral op het oudste, achttiende-eeuwse veld dat direct onderaan de dijk lag en waar slechts enkele zerken zichtbaar waren.

In het jaar waarin Nescio zijn verhaal schreef, werd niet ver daarvandaan de schrijver Bertus Aafjes geboren in wat toen het laatste woonhuis van Amsterdam was, Borneostraat 31-I. Hij maakte als kind mee hoe de Indische Buurt steeds verder oprukte en uiteindelijk tot staan werd gebracht door de uitgestrekte joodse begraafplaats. Voor Aafjes en voor andere kinderen die opgroeiden in deze nieuwe Amsterdamse wijk was de begraafplaats een verboden, maar juist daardoor ook intrigerend en avontuurlijk speelterrein. In zijn jeugdherinneringen tekende hij later op:

Het meest geheimzinnige gebied tussen ons huis en de zee was het joodse kerkhof, gelegen aan het zwarte weggetje – deze laatste benaming alleen al was geladen met betekenis van mogelijke dreiging. Op het kerkhof plukten wij bossen geurige vlier en keken verbaasd naar het onleesbare Hebreeuws en de Davidster op de verzakte en omgevallen

grafstenen. Eenmaal opende ik er de deur van een kleine houten schuur, die te midden van de wildverspreide zerken lag, en bleef ademloos van schrik toekijken. Het schuurtje was geheel gevuld met schedels en beenderen, zij lagen er in zulk een overvloed, dat men er een meterslange dodendans van Dürer mee kon formeren. Voor het eerst drong het toen tot mij door dat dit alles ook in mij aanwezig was – schedel, botten en beenderen – en dat het slechts in mij sluimerde om eens te ontwaken als zaad dat weer ontkiemen zou bij de verrijzenis des vlezes.²

Het was de taak van de beheerder van de begraafplaats, Hartog de Vries, om kinderen als de jonge Aafjes van Zeeburg te verjagen. Het terrein was echter zo uitgestrekt dat De Vries onmogelijk de hele begraafplaats voortdurend kon bewaken. De sloten waren niet al te breed, de heggen te dun en de kinderen te inventief om ze voor eens en al te verdrijven. Tegen wil en dank ontstond zo, in de eerste helft van de twintigste eeuw, een haat-liefde-verhouding tussen Indische Buurt en begraafplaats. Voor planologen was Zeeburg een hinderlijk obstakel in hun uitbreidingsplannen, maar de buurtbewoners raakten gehecht aan de grote dodenakker, het groen en de rust. Ze gaven het zelfs een eigen naam, 'Jodenmanussie', waarvan de etymologie wellicht nooit helemaal opgehelderd zal worden. De Joodse

Afb. 3 Zeeburg rond 1974, toen fotograaf Philip Mechanicus een serie foto's maakte in opdracht van het Amsterdams Fonds voor de Kunst (collectie Maria Austria Instituut).